

KRATAK OSVRT NA PRILIKE I RAD MUZEJA U KNINU

Još je ranija uprava Muzeja dugovala našoj javnosti potpun prikaz prilika pod kojima se je Muzej razvijao, ali kad je to već promašeno, mi sada uzimamo u zadatak obradu njegova historijata, čim se u njemu privedu kraju neredovite prilike izazvane upadom okupatora u našu zemlju. Tom prigodom osvrnut ćemo se na sve okolnosti pod kojima se je rad odvijao od osnutka muzeja do današnjice, a ovdje dajemo samo letimičan prikaz zbivanja i rada kroz posljednjih dvadesetak godina.

Oživljavanjem Hrvatskog starinarskog društva u Kninu iza ratnih i poratnih neprilika, ostvarenim zalaganjem njegova utemeljitelja i dugogodišnjeg predsjednika Luje Maruna i zauzimanjem Stjepana Radića, Muzej hrv. starina u Kninu doživio je g. 1925. novu fazu aktivnosti. U društvenoj upravi okupio se je lijep broj naših naučenjaka, ali ovaj znanstveni kadar nije imao posvemašnje moći u davanju pravca i načina rada, i upravo je požaliti što je uglavnom sve radove predvodio stari predsjednik zastarjelim i ne baš naučnim metodama. Jači utjecaj znanstvenika vidno se je ispoljio podizanjem naučnog nivoa, akcijom oko obnove muzejskog glasila i suradnjom u njemu. Izborom terena i radom na njemu rukovodio je i dalje Marun, ne baš najsretnije po nauku, naročito ne onda kad je bio odsutan jači stručni nadzor koji su pokatkada, ali obzirno radi njegove osjetljivosti, vršili njegovi suradnici (Abramić, Iveković). Bilo je još nesretnije kad je Marun, isto kao ono oko g. 1890. u počecima svoga rada izvan kninske okolice, prenašao izvođenje iskopina na t. zv. »povjerenike«, a to su bili prosvjećeniji ljudi u raznim mjestima, pa je tih godina (1925—1928) »povjerenik« u Benkovcu don Mate Klarić upravo devastirao objekte. Međutim period i ovakove aktivnosti nije dugo trajao. Sredinom g. 1929. radom Klarić—Murgićevom i šestojanuarskom protunarodnom politikom kapitalističkih vlastodržaca bio je prekinut rad baš na svim linijama.

Kroz ovaj petogodišnji period izvedena su iskapanja:

1. Korlat kod Benkovca: Pronađeno je starohrvatsko groblje oko crkve sv. Nedjelje, gdje se je našlo nekoliko grobnih priloga.
2. Kula Atlagić kod Benkovca: Kod crkve sv. Petra pronađen je lijep broj arhitektonskih dijelova starohrvatske crkve i nekoliko ostataka natpisa.
3. Kula Atlagić kod Benkovca: Kod crkve sv. Nikole sabrano je nekoliko starohrvatskih arhitektonskih dijelova, koji su vjerojatno pripadali kojoj drugoj starohrvatskoj crkvi.

4. Pod Kninskom tvrđavom: Ispod starog vojničkog groblja otkriveni su temelji jednobrodne crkve. Nije pronađeno arhitektonskih dijelova.
5. Pod Kninskom tvrđavom: kod Uboškog doma otkriven je ugao jedne ranije zgrade.
6. Viola u Vrpolju kod Knina: Otkrili su se, ali i uništili temelji starohrvatske crkve. U muzej je doneseno nekoliko fragmenata sa pleternom skulpturom.
7. Nin: Na zemljištu Ante Pijace pronađeni su temelji trobrodne starohrvatske bazilike. Našao se je vrlo malen broj arhitektonskih dijelova. U radu su surađivali Marun—Abramić—Dyggue.
8. Šopot kod Benkovca: Otkriveni su temelji starohrvatske crkve (Marun—Klarić). Nađeno je arhitektonskih dijelova među kojima i natpis sa imenom kneza Branimira.

Osim iskapanja, Hrv. star. društvo, ojačano naučnim kadrom, kanilo je i pristupilo revidiranju nacрта svih dotadanih iskopanih arhitektura.

Ć. Iveković je revidirao Kapitul i obavio njegovu idejnu rekonstrukciju. Ponovo je snimio i dva položaja u Biskupiji. Međutim spomenuto naglo ugušivanje djelatnosti ovog Društva presjeklo je i njegov rad. Posljedica je toga da mi danas nemamo ni novih, ni starih, nacрта koje je Iveković bio uzео za revidiranje. Njegovom smrću g. 1933. zameo im se trag, a mi ovu prigodu iskorištavamo, da zamolimo njegove bližnje suradnike, ne bi li nam o njima znali što reći.

Od sredine g. 1929. muzej više ne vodi Marun nego don Mate Klarić. Dok u muzeju vlada grobna šutnja dotle pokazuju života pojedini rastrkani članovi društvene uprave. Tako novi predsjednik dr. V. Hoffiller traži novčane priloge, da bi donekle nastavio rad. Neznatnom sakupljenom svotom začeo je Iveković iskapanje starohrvatske crkve u Jelića vrtu u Biogradu n/m, ali ga omete bolest. Dr. M. Abramić sa mons. dr. S. Rittigom i Ivanom Meštrovićem poduzimlje akciju oko smještanja muzejskih objekata u prikladnije prostorije, što se je ostvarilo adaptiranjem jedne stare zgrade u kninskoj tvrđavi.

God. 1932. preuzimlje upravu prof. Pavao Pauš i njegovim dolaskom opet je počela lagano cirkulirati krv u žilama muzeja. On je obavio prijenos lapidarija u kninsku tvrđavu. Za kratkotrajnog boravka bavio se istraživanjem uže kninske okolice; osobitu pažnju, kao klasični arheolog, posvećivao je predhrvatskom periodu. U društvu sa dr. W. Butlerom otkrio je više prethistorijskih utvrda i tumula.

Kustosa Pauša zamijenio je sredinom g. 1933. pisac ovog prikaza. Tada su se još uvijek i jako osjećale posljedice katastrofalnog poteza iz 1929. god. i o nekom ozbiljnijem zahvatu nije moglo biti ni govora, pa se je rad uglavnom ograničavao na unutrašnjost, u samoj ustanovi. Nastavilo se dalje prenašanje i smještanje inventara (kovina) u novu zgradu i izvršilo se definitivno preseljenje u tvrđavu, jeseni 1934. Tu se je obavio novi raspored predmeta i izlučio starohrvatski materijal iz čudne zajednice sa prethrvatskim, što je, da se ne govori o naučnim i muzeografskim principima, iziskivao i vremenom i karakterom i osebnjuošću jako odjeliti starohrvatski period, pa napokon i red. Na rad oko sistematizacije zbirke mnogo se je vremena utrošilo,

ali su se i postigli rezultati u ispitivanju odnosa pojedinih arhitektonskih fragmenata, koji su dotada bili u muzeju posvuda i odjelito postavljeni, a da se nije znalo za međusobne pripadnosti. Povezano je preko 300 pronađenih fraktura, iskrslili su neki čisto novi oblici. Spomena je vrijedna konstatacija o povezanosti napisa na temelju koje je oborena tvrđnja o spominjanju kneza Zdeslava na ostacima natpisa u kninskom muzeju (v. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LI. str. 197—202). Istim radom uzmogao se je idejno rekonstruirati krasni ciborij sa Crkvine u Biskupiji, od kojeg je dotada bila prepoznata samo kitnja. Terenski rad bio je uglavnom ograničen na traženje samih

1. Rekonstrukcija ciborija iz Biskupije
(po izvedbi dr. Gunjače nacrtao P. Salopek)

arheoloških pozicija i vidljivih arhitektonskih dijelova. Naravno, zbog vječitog pomanjkanja kredita (od 1939. nije uopće bilo ni jednog dinara za putne troškove) nije se mogao zahvatiti širi opseg. Rad je vršen ondje, gdje se je slučajno moglo lakše održati na terenu: u okolici Knina i po Cetinskoj Dolini. Tako se je pronašlo:

1. **Kninska tvrđava:** Nekoliko ulomaka uzidanih kao spolia u njene bedeme i zgrade. To su bili pretežito dijelovi starohrvatskog crkvenog ukrasa.
Neki su ulomci poslužili objašnjenju postanka izvjesnih dijelova Tvrđave (v. Prinosa istraživanju Kninske tvrđave, Napretkov kalendar 1937. god.).
2. **Knin:** U zidovima bivše zgrade kotarskog suda pronađena su dva ulomka urešena pleternom skulpturom.
3. **Pod Kninskom tvrđavom:** U vinogradu Tode Đujića nađeno je nekoliko starohrvatskih naušnica.
4. **Biskupija kod Knina:** Sa ranije otkrivenih položaja i u njihovoj neposrednoj blizini nađeno je nekoliko arhitektonskih dijelova, koji su u ranijim radovima bili odbačeni, a to potvrđuje da je i s te strane potrebna revizija iskopina.
5. **Kapitul kod Knina:** Isti slučaj.
6. **Viola kod Knina:** Po zidovima Jelićevih vinograda pronađeno je (jednom je pomogao istraživati dr. S. Antoljak) petnaestak osrednjih ulomaka starohrvatskog crkvenog namještaja, među njima i dio tegurija sa pticom.
7. **Brnaze kod Sinja:** Pronađen je ulomak tegurija s natpisom HONOR, koji je kao spolia bio uzidan u pojati Kate Jagnjić.
8. **Hrvatce kod Sinja:** Na stepenišnoj ogradi na kući Frane Paladina pronađen je dekorirani ulomak starohrvatske crkvene pregrade.
9. **Tešije:** Između Radošića i Korušaca: Na kući Cvitka Tešije još stoji uzidan ulomak grede starohrvatske crkvene pregrade, urešen volutama i dvostrukim troprutom na letvi.

Među novoistražene položaje idu:

1. **Biskupija kod Knina:** Položaj Barice, gdje su pronađeni starohrvatski u malter zidani i presvođeni grobovi.
2. **Kijevo kod Vrlike:**
 - a) Na položaju Krstače gdje se od ceste Sinj—Knin odvaja put za selo Cetinu, nalaze se tragovi zidova u jednoj gomili obrasloj grmom, za koje narod priča, da je bila stara crkva. Možda naziv Krstače na to podsjeća. U neposrednoj blizini na Bajanovu zemljištu našlo se posljednjih godina rimskog novca i jedna urna sa natpisom, pa bi se moglo raditi i o starokršćanskoj crkvi.
 - b) Pod Kozjakom poviše Vujića njiva, a kod Bačićeva vinograda nalazi se 7 stećaka. Jedan zdepasti krst, kojemu su krakovi postradali, sadrži ostatke natpisa, na vrhu se razabire: (AS)E LE-ZI

- c) Kod mosta na potoku »Pržina«, nedaleko od gornjeg položaja, uz staru cestu koja je vodila u Knin, našao je Luka Teskera još 1919. god. naušnice i koplje, što je odmah uništio. Po njegovu opisu odgovaraju starohrvatskim oblicima. Još se tu nalazi grobova.
3. **P o d g l a v a š** ispod Dinare: U Pekasovoj Drazi ispod same tvrđave Glavaša, na oranici Nikole Gojevića, nalaze se grobovi, koji su vjerojatno pripadali toj tvrđavi.
4. **C e t i n a**: Uz poznatu crkvu i groblje sv. Spasa pronašli su se i ovi položaji:
- a) U seoskom groblju s lijeve strane rijeke Cetine ima nekoliko starih križeva i stećaka.
- b) Pločati most: Malo niže od gornjeg groblja postoji most, sav, ali

2. *Stećci uz Cetinu kod Koljana*

- davno načinjen od stećaka. Na dva se još lijepo razabiru krstovi. Ovi su stećci vjerojatno doneseni sa groblja spomenutog pod a).
- c) Cetinsko polje. Nedaleko od ovog mosta prema zapadu ima jedan osamljeni stećak u stilu sarkofaga.
- d) Jezerine: Zapadno od ovog položaja u polju g. 1938. našao je Jovan Preočanin nekoliko starohrvatskih mamuza i prodao ih našem muzeju. Kod pregleda položaja on je saopćio, da su se nalazili grobovi u prostoj zemlji, a prostor gdje su bili, da je bio usuhom obzidan

- krševima i da je oblik toga zida bio okrugao, kao vijenac oko guvna. Sve je povadio prije nego je donio ostruge u muzej.
- e) **Nugao:** Kod Vukovića kuća još strše ostaci jedne pravokutne građevine, koju seljaci zovu sv. Marko, pa se čini da u tom leži mutan ostatak predaje.
 5. **Podosoje** kod Vrlike: Oko 1 km ispod kuća Grabića, podno jedne glavice blizu Stražina nalaze se 2—3 stećka, a ima znakova i prostih grobova.
 6. **Vinalić** kod Vrlike: Na razmaku od 1½ km postoje tri položaja sa grobljem, od kojih su dva sa stećcima.
 7. **Koljani** kod Vrlike: Osim već poznatog položaja na »Crkvini« g. 1935. zapaženo je još:
 - a) U seoskom groblju prigodom gradnje grobne kapelice izbili su na javu temelji još jedne crkvice sa menzom in situ. Međutim nam nije bilo uspjele pomaknuti novogradnju na drugi položaj, pa su temelji danas nadzidani. Tadanja banska uprava nije htjela intervenirati, a o pretraživanju nije moglo biti ni govora.
 - b) 1 km daleko od Vukovića mosta, tik rijeke Cetine nizvodno nedaleko od ceste Sinj—Knin nalazi se groblje sa nekoliko stećaka.
 8. **Dragović** kod Vrlike: Na kuhinji sada srušenog manastira nalazi se uzidan ulomak crkvene pregrade ukrašene pleterom.
 9. **Ribarić** kod Sinja:
 - a) Kod Plavšinih kuća, tik potoka Ribarić, nalaze se razom ledine temelji jedne građevine. Pošto je donedavno u blizini bilo nekoliko stećaka, a vide se i tragovi zidova, vjerojatno starohrvatske crkve. vjerojatno bi se ovdje moglo raditi o ostacima crkve, kojoj je ovo groblje pripadalo.
 - b) 1 km dalje idući prema Sinju, uz cestu, na laganom pristrančiću podine, koji se iz ravnice blago diže, prigodom krčenja za sadnju vinograda g. 1930. seljaci su pronašli i dijelom umištili starohrvatsko groblje i sve priloge: naušnice, prstenje i lonce.
 10. **Zasiok** kod Sinja: Kod kapelice sv. Ivana postoje temelji starohrvatske crkvice.
 11. **Vučipolje** kod Sinja:
 - a) Kod Bandića kuća u šumici zvanj Liovića Greblje ima nekoliko stećaka, a vide se i tragovi zidova, vjerojatno starohrvatske crkve.
 - b) Zapadno od ovog položaja prema izvoru Dabra ima pedesetak stećaka. Bilo ih je i više, ali ih je Božo Bandić razbio i ozidao svoju njivu.
 12. **Satrić** kod Sinja: Na putu prema Potravlju, a s njegove desne strane oko kapelice nalazi se dvadesetak stećaka.
 13. **Bitelić** kod Sinja: S lijeve strane Cetine, na položaju Todorovača nalazi se par ornamentiranih stećaka.
 14. **Hrvatec** kod Sinja:
 - a) U predjelu Panja na Pačinoj ili Bošnjakovoj Glavici bilo je mnogo stećaka. Pred konac prošlog stoljeća, prigodom gradnje mosta na Panju, bili su skoro svi razmrskani, da se upotrebe za gradnju.

Grobovi su ostali netaknuti. Ima i tragova maltera, pa nije isključeno da je to preostalo od crkve.

- b) Oko župske crkve ima nekoliko stećaka, koji nisu na svom prvotnom položaju. Na ovom položaju nađeni su fragmenti starohrvatskog pletera, koji se nalaze u arheološkoj zbirici u Sinju.
- c) Na Krinju postoji zaravanasta glavica, a na rubu zaravanka zapažaju se ponegdje tragovi bedema. Na jugoistočnoj strani stoji polusrušena starohrvatska crkvice, od koje je preostala čitava obla

3. Ostaci crkve na Krinju kod Sinja

apsida, koje je čeonu luk kasnije popravljen. Narod je sada zove sv. Jure. Oko nje ima stećaka.

- 15. B a j a g i ć kod Sinja: Nedaleko od skupa kuća Jurela ima nekoliko stećaka.
- 16. G l a v i c e kod Sinja:
 - a) Pod Gredom s lijeve strane ceste koja iz Sinja vodi u Livno ima starohrvatskih grobova.
 - b) Kod Poljakovih kuća ima nekoliko stećaka i otkrivenih grobova.
 - c) Na Šibenici postoje ostaci, rekao bih, starohrvatskog groblja.
 - d) Kod Jelinčića kuća uz seoski put vire obložnice starih grobova.
- 17. S i n j:
 - a) Na Fratarki, na njenom jugozapadnom uglu isti je slučaj kao i pod 16 d).
 - b) Na Miletinu ispod Perića kuća, na položaju Čemer nalaze se tra-

- govi zidanja, među ostalim i luk razom zemlje. Okolo ima dva, tri stećka.
- c) U Kuli bi imali biti ostaci crkve sv. Marije pod Sinjem. Jedna mapa iz Zadarskog arhiva, pravljena oko g. 1700., tu označuje »chiesa vecchia«, a u dokumentima se spominje crkva sv. Marije »poda Vsinem«, »Ecclesia s. Mariae extra muros castris Fsinis«.
18. Turjaci kod Sinja: Položaj Crkvin kod istoimenog bunara.
19. Košute kod Sinja: Grobovi s lijeve strane ceste idući iz Sinja prema Trilju ispod Džakulinih kuća.
20. Dicmo kod Sinja: Na položaju preko puta kuće Podrug, uz cestu Sinj—Split, bilo je nekoliko stećaka sve do pred rat; njima je napravljen ogradni betonski zid Podrugova voćnjaka.
21. Trilj kod Sinja: Uz već poznati nalaz zlatnog nakita u seoskom groblju postoje tragovi:
- Delongina Glavica gdje je pred desetak godina župnik Banić našao par starohrvatskih naušnica.
 - Pred mostom kod Latinčevih kuća nađeno je starohrv. groblje sa nakitom (objavljeno u Historijskom Zborniku).
 - Na položaju Berinovac ima oko desetak stećaka.
 - Kod puta prema Vedrinama postoji osamljen i prekrnut jedan veliki stećak.
22. Jabuka kod Sinja:
- Staro groblje na položaju Dragovac.
 - Iza Čabinih kuća postojalo je groblje sa nalazima; uništeno je pred petnaestak godina sadnjom vinograda.
23. Strmodolac kod Sinja: Na dva položaja postoji grupa stećaka.
24. Nova Sela kod Sinja: Kod seoske crkve postoji nekoliko stećaka.
25. Budimiri kod Sinja: Na više mjesta postoje grupe stećaka.
26. Grab kod Sinja:
- Nekoliko stećaka u seoskom groblju.
 - Uz put prema odlomku Vrabač vide se stećci, koji su upotrebljeni za zidnu ogradu.
27. Voštane kod Sinja: Na položaju Drage ili Trni oko dalmatinsko-bosanske međe nalazi se oko 50 stećaka. Tri su ukrašena bareljefnim prizorima kola i lova.
28. Udovičić kod Sinja:
- Bilokapića Gradina, na njoj su tragovi utvrđenja sredovječnog Cetinograda, sijela Cetinske županije.
 - Uz put, koji vodi prema Grabu, vide se grobovi i nad njima nekoliko stećaka.
 - Seosko groblje, u kojemu je ostala apsida novovjeke crkve. Na apsidi nalazi se uzidan ulomak sa pleterom, koji je preuzet sigurno sa prethodne starohrv. crkve, koja se je morala nalaziti u neposrednoj blizini.
 - Na kući Ivana Omrčena kao spolia nalazi se uzidan ulomak pluteja sa ostacima pleternog križa i palmetama. Vlasnik tvrdi, da ga je na groblju našao i u kuću uzidao njegov otac.

29. O t o k kod Sinja:

- a) Pod Rotnjačom kod Kapelice, na raskršću puta koji vodi u Rudu, ima nekoliko stećaka.
- b) Nedaleko od seoske crkve nalaze se na dva mjesta po dva, tri stećka na okupu.
- c) U Ovrliji postoji usred njiva gomila sa ruševinama, koju narod nazivlje »Manastirina«, pa se tu lako može raditi o starohrv. ili starokršćanskoj crkvi.
- d) Na Gradini ispod kuća Šesto nalaze se tragovi zida ozidanog krečom. Ovdje bi se moglo raditi o sredovječnom gradu Viru, do sada neutvrđena položaja.
- e) Idući od Ovrlje u Rudu, s desne strane puta, ima nekoliko stećaka.

4. Stećci pred crkvicom sv. Jere u Gljevu kod Sinja

30. R u d a kod Sinja: U seoskom groblju ima tragova starih grobova.
31. G a l a kod Sinja:
 - a) Kod Krenice oko seoske crkve ima nekoliko stećaka.
 - b) Uz put između te crkve i Dedića kuća nalazi se par stećaka.
32. G l j e v kod Sinja: Kod crkve sv. Jere postoji nekoliko stećaka, regbi na prehistorijskom tumulusu.
33. S t a n k o v c i između Šibenika i Benkovca: U seoskom groblju, na crkvi Gospe Podgrebače ima starohrvatskih spolia. Vjerojatno se tu radi o neposrednoj blizini ranije starohrvatske crkve.
34. B r i b i r: U Piži između Bribirske Glavice i Bribirskih Mostina nedaleko od Ivankovića vinograda postoji starohrvatsko groblje. Božo

- Gnjidić je tu našao nekoliko starohrvatskih naušnica i prodao ih našem muzeju.
35. **Ljubuč** kod Nina: Na starom Ljupču, zvanom danas Ljubljana, postoje ostaci dvaju crkava.
 36. **Ribnica** kod Obrovca: Kod stare crkve sv. Kuzme i Damjana naziru se starohrvatski grobovi. Seljaci pričaju o slučajnim nalazima starohrvatskih naušnica.
 37. **Tešija** između Radošića i Korušaca: Kod puta koji vodi u Korušce nalaze se dva stećka; na jednom je bareljefno prikazan bodež, a na drugom krst i sunce.
 38. **Labina** kod Trogira: U seoskom groblju vidi se više stećaka, kako prostih, tako ukrašenih štitom, mačem i cvijetom.
 39. **Brstanovo** u Zagori:
 - a) Kod župske crkve ima nekoliko stećaka, od kojih su neki ornamentirani.
 - b) Kod Krstača iza Starog Vrila nalazi se osamljen stećak, a na njemu bareljefni polumjesec i trokraka zvijezda te urezani krst.
 40. **Nisko** u Zagori: U seoskom groblju postoji stećak, koji je kasnije bio upotrebljen za oltarsku menzu. Na njemu je mač i štit sa zvijezdom, rukom i polumjesecom. Ovdje je rijedak slučaj da je označena godina (1460).
 41. **Neorić** kod Sinja:
 - a) Uz cestu koja iz Muća vodi u Sinj nedaleko od potoka Miline vidi se staro groblje, u kojem in situ stoji jedan veliki zdepasti križ.
 - b) Kod novogradnje Zadržnog doma u temeljima njegove zapadne strane nađen je jedan grob s novcem Ludovika Anžuskoga. Ovdje se vjerojatno radi o perifernom grobu groblja, koje bi valjda imalo biti na susjednoj glavičici.
 42. **Velika Glava** kod Skradina. Na položaju Pozderevo Brdo nalazi se pod leđinom obraslom smrekama starohrvatsko groblje.
 43. **Sljutina** kod Nadina: God. 1939. za pravljenje protutenkovskog rova kod bunara Sljutine rov je presjekao starohrvatsku crkvicu. Uprava muzeja nije bila obaviještena, tek slučajnim obilaskom kustos je naišao na već gotov čin. Vojnici su pričali da je nađeno dijelova sa pleterom koje su raznijeli oficiri, ali svako traganje bilo je uzaludno. Ulomak tegurija uzeo je seljak Andrija Margarin iz Nadina i uzidao ga u svoju pojatú. Ulomak je nabavljen za muzej. Objekat na sreću nije sav rovom uništen, pa ima nade za nalaz preostalog.

Prigodom istraživanja starohrvatskih arheoloških pozicija naišlo se je na mnogo objekata iz prethrvatskog doba. Kako ovdje nije mjesto detaljnom nabranju, napominjem samo, da je prethistorijskih gradina i prethistorijskih nekropola puna Dalmatinska Zagora; osobito kraj oko Zrmanje, a naročito prostrana podska površina nad Cetinskom ravnicom. U Šparevinama kod Vrela Cetine i u Kosmašu pod Čačvinom ima na hiljade tumula. Ovom treba pokloniti pažnju i zbog ispitivanja utjecaja starosjedilačkih Ilira na novodoseljeni hrvatski etnički elemenat.

ARHEOLOŠKA ISKAPANJA:

Poslije iskapanja u Šopotu kod Benkovca god. 1928. nisu se vršili arheološki zahvati na terenu sve do god. 1939., izuzev jedinog slučaja god. 1934. Tada se je zauzimanjem dr. M. Abramića otkrila starokršćanska bazilika i troapsidna memorija u Biočiću kod Drniša, na njivi Mile Njegića zvanog Čakljine.

Izašli su na javu dijelovi crkvene pregrade i rimski natpisi, koji su drugom upotrebom preuzeti za gradnje. Po uputama i pod rukovodstvom dr. M. Abramića iskapanje je vršio pisac ovih redaka, a objekt i nalaze u njemu će publicirati dr. M. Abramić.

Pokatkada, ali samo prinudno, vršena su prigodna iskapanja. Tako su pred zatrpavanjem otkrivene trobrodne bazilike u Ninu god. 1935. ispitani nekoliko grobovi u bazilici, gdje se je našlo par naušnica kasnijeg tipa, čime je dokazano, da se je mrtvac običavao ukapati s nakitom i poslije XI. stoljeća.

Godine 1938. provedeno je dvodnevno pokusno iskapanje kod crkve u starom groblju u Kruševu kod Obrovca, no to iskapanje nije dalo nikakvih naročitih rezultata.

Paralelno sa muzejskim radom, ali odvojeno i na svoju ruku, često i svojim novcem, radio je još od god. 1929. Marun. U muzeju koji je stvorio, gledao je ustanovu tadanje vlasti, koja ga je penzioniranjem uklonila s rukovodstva, a posljedica toga je bila, da je upravu muzeja često držao daleko od svojih nakan i zahvata, pa zato ona nije imala uvijek uvida u njegov rad. Stoga se ovdje tek radi registriranja, iznosi ono što se je svojevremeno i u raznim prigodama od njega moglo saznati. Njegove bilješke nisu dospjele u muzej, njih je oporučio sinovcu Frani Marunu u Skradinu, koji ih ima predati kad muzej bude definitivno sređen. Iskapanja je vršio:

1. Biskupija kod Knina: Na Bukorovića podvornici otkapao je starohrvatsko groblje, gdje je našao nekoliko grobova, izgleda sa priložima. Rad nije vršen temeljito; povjeravao ga je katkada i seljacima-predradnicima, pa su tako razumljive mnoge omaške i manjkavosti.
2. Mokro Polje kod Knina: Godine 1930., potporom Srpske akademije, otkrio je starokršćansku baziliku, gdje je našao nekoliko dekorativnih ulomaka, koje je predao muzeju. Kod izvađanja radova i snimanja sudjelovali su prigodice danski arhitekt Ejnar Dygge i dr. M. Abramić.
3. Zrmanja: Godine 1930. dao je kopati starohrvatsko groblje, što je vršeno bez ičijeg nadzora. Rezultati nisu poznati.
4. Čuker kod Zrmanje: Godine 1931. otkrio je naselje, za koje je držao, da je pripadalo dobi seobe naroda. Tu je našao nekoliko strjelica i krhotina keramike, što nije dospjelo u muzej. (Sarađivali su Abramić i Dygge).
5. Spas kod Knina: Godine 1932. skupa sa dr. Wernerom Buttlerom i prof. Pavlom Paušem radio je na pokusnom iskapanju ovog prehistorijskog položaja, a god. 1933. u nastavku asistirao mu je kustos muzeja. Nađeno je noževa, brusova i krhotina keramike, što je predao muzeju.

6. Petrovac pod Prominom: Izvršio je dvodnevno pokusno istraživanje pod razvalama tvrđave Petrovac. Važnijih rezultata nije bilo.
7. Gornji Koljani kod Vrlike: Nastavljen je rad na položaju Crkvine ondje gdje je god. 1893. prekinut. Rad je povjerio tamošnjem učitelju Velimiru Tešanoviću i vlasniku zemljišta Đuri Kaliniću. Ovi su upravo pustošili. Teren nije snimljen, temelji crkve su jednostavno izvađeni, da bi Đuro zasadio vinograd, i tako je zauvijek propao oblik jedne starohrvatske crkve, koja je inače pružila brojne ostatke crkvenog namještaja. Arhitektonski ulomci i grobni prilozi poslije Marunove smrti prispjeli su u muzej.
8. Kapitul kod Knina: Godine 1937. Marun je kratkotrajno iskapao na Kapitolu kod Knina, a posao je bio povjerio kninskom samostanu, čije je zemljište bilo vlasništvo, te je rad nadzirao fra Pavao Perišić. Nađeni su sitni arhitektonski ulomci, a na jednom je bilo i ostatka natpisa. Poslije je posao preuzeo kustos muzeja i po udarenim unakrsnim profilima ušao u trag dugoj, valjda samostanskoj zgradi, koja se je pružala sjeverno od davno pronađene bazilike. Zapadno od bazilike, s druge strane željezničke pruge, ušlo se u trag temeljima male, profane, valjda gospodarske zgradice samostana.
9. Vrpolje kod Šibenika: Godine 1938. stao je istraživati kod crkve sv. Lovre povjerivši inače rad prof. Frani Dujmoviću, prof. Ivi Ostojiću i don Krsti Stošiću. Tu je pronađeno nekoliko komada pleternih skulptura i ostatak natpisa sa tekstom REX. Nađeno je i starohrvatskog nakita po grobovima. Sada se sve to nalazi u šibenskom Gradskom muzeju.
10. Galovac kod Zemunika: Istodobno je don Kaži Perkoviću povjerio rad na otkrivanju starohrvatske crkvice u ovom selu. Tu je pronađeno nekoliko dijelova sa pleternom skulpturom i natpisom. Sve se sada nalazi u arheološkoj zbirci u Biogradu n/m.
11. Zelića Gradina kod Žegara: Uz samu rijeku Zrmanju postoje tragovi ovećeg naselja, gdje je Marun u nekoliko kratkotrajnih navrata pokušao vršiti iskapanja u uvjerenju, da je ušao u trag starom Stridonu. O radu nije davao nikakve izvještaje očekujući iznenađenja. U toj nadi je umro 15. I. 1939.

Za Marunovih posljednjih godina, jamačno iz osjetljivosti prema njemu i njegovoj situaciji, Hrvatsko starinarsko društvo i svi njegovi suradnici su stezali su se od jače aktivnosti, jer Maruna nisu mogli niti htjeli mimoilaziti.

Godine 1939. proradilo je ponovno Društvo; naročito poslije sjednice kulatorija održane 3. V. 1939. Zalaganjem nove uprave kao cjeline, a pojedinih članova napose, bila su opet omogućena arheološka iskapanja:

1. Biskupija kod Knina: Posredovanjem dr. M. Abramića data je bila skromna novčana pomoć, kojom je uprava kninskog muzeja provela reviziju iskopina na Bukorovića Podvornici, gdje je studiranjem arhitekture i nalazom dijela grede crkvene pregrade utvrđeno, da je

to četvrta starohrvatska crkva u tom selu. Našlo se je i starohrvatsko groblje sa priložima. Radnja o tome spremna je za štampu.

2. **Gornji Koljani:** Godine 1939. provedeno je pabirčenje revizijom opustošenog položaja. Radilo se je na neiskrčenom dijelu njive Đure Kalinića, gdje se našlo nekoliko rastrkanih skupina, u svakoj tri do četiri groba, a neki su od ovih imali priloge. Našao se i po koji ulomak crkvenog namještaja. Pretresena je susjedna gomila s istočne strane ovog položaja, iz koje je iskrslo nekoliko komadića kamenih spomenika, među njima i dva starokršćanska, što je dokazom, da se je starohrvatska crkva gradila materijalom od porušene starokršćanske. Radom se zahvatila i susjedna čestica Todora Đukele, gdje se je našlo periferno groblje sa nakitnim priložima iz XII.—XIII. stoljeća. Izrađenu situaciju i planove drugih kasnijih položaja u opetovanoj hajci protiv djelatnosti muzeja zatražio je god. 1942., sad opet ustaški odjelni pročelnik dr. Božidar Murgić i nije ih više vratio.
3. **Novigrad:** Na pročelju grobne crkve sv. Kate stoje kao spolia uzidana dva pluteja sa pleternom skulpturom, radi čega se mislilo, da crkva sv. Kate leži na starijoj starohrvatskoj crkvi. Kako je župnik don Joso Bobić g. 1940. kanio betonirati crkveni pod, obratio se je na upravu muzeja, da prethodno istraži unutrašnjost crkve. Nađen je grob do groba u cijelom brodu crkve. Po tipu grobova i po priložima u njima zaključuje se, da su dosta recentni, naime pripadaju XVII.—XVIII. stoljeću. Kako se ništa nije našlo što bi pripadalo dobi onih dvaju pluteja, to oni djeluju kao osamljena spolia umetnuta sa ruševina koje druge, nepoznate bližnje crkve.
4. **Žegar:** Na rubu Žegarskog Polja, pred kanjonom Zrmanje, primijećeni su g. 1940. obrisi temelja male crkvice. Položaj se je stao odmah pretraživati. Otkriveni su temelji jednobrodne crkvice sa polukružnom apsidom. Crkvice je duga 7 a široka 5½ m. Po obliku, strukturi njenih zidova, pomanjkanju dekorativnih dijelova, zatim po karakteru grobova pretraženih u njoj i oko nje, koji su inače bili bez ikakvih priloga, zaključuje se, da gradnja pripada XIV.—XV. stoljeću.
5. **Pridraga kod Novigrada:** U Pidrazi je davno svratila pažnju na se troapsidna crkva sv. Martina, kod koje je Marun devedesetih godina prošlog stoljeća pronašao ulomke sa pleternom skulpturom. U nakani, da se istraži položaj oko nje, započeo se je rad jeseni 1940. Početak boravka poradi ograničene mogućnosti rada, zbog pregusto postavljenih grobova oko nje, koji su još u dnevnoj upotrebi, bio je iskorišten istraživanjem fizionomije okolnog terena. Tako je prema sjeverozapadu, nedaleko od bunara Lupoglavca, brzo upao u oko žbunjem obrasli humak nad plohama njiva i vinograda. Doznajući da narod ovaj položaj zove »Mijovilovac« i »Manastirine«, to je bilo dosta. Vlasnik zemljišta Mate Oštrić iz Novigrada, posredovanjem sadašnjeg konzervatora u Zadru Grge Oštrića, pristao je na istraživanje uz izvjesne uvjete. Prvi dan iskrsle su dvije apside, pa je rad kod sv. Martina bio prekinut i nastavio se ovdje. Tu je otkrivena šesteroapsidna

crkva istovetna s crkvom sv. Trojice u Poljudu kod Splita i sv. Marije u Trogiru, koje se tragovi nalaze pod pločnikom. Uza nju, pred vratima, otkrivene su naknadno zidane prostorije poput narteksa, u koje se je ulazilo sa sjeverne strane. Do nje opet vežu se zidovi velikog otkrivenog dvokrilnog samostana, što predstavlja prvi slučaj u zahvatima hrvatske arheologije. Našli su se najviše u samostanu, sučelice crkvenom ulazu, dijelovi sa pleternom skulpturom. Nađeno je i dijelova natpisa, među kojima i fragment sa tekstom MICHA (elis), što ve-

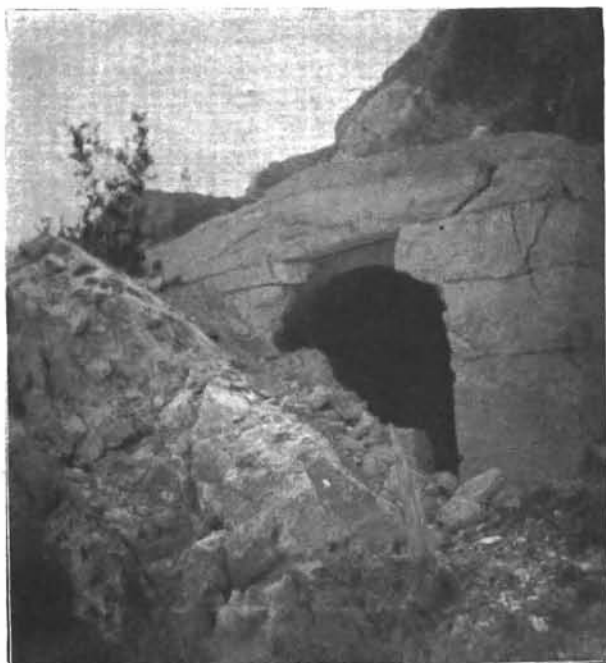
5. Pronađeni natpisi u crkvi na Mijovilovcu

zano sa nazivom Mijovilovac i otkrićem samostana sa nazivom Manastirine potvrđuje, da je tradicija bila dobro oslonjena. Arhitektonskih dijelova sa Mijovilovca pronašlo se je i u najbližem skupu Kokića kuća i svi Kokići znaju, a neki i pamte, kad su otale doneseni. Iskopine na Mijovilovcu nisu baš do kraja dovršene, prekinula ih je zima koncem 1940., a onda rat.

U početku rata i neprijateljske okupacije postavljali su se pred upravu muzeja vrlo odgovorni zadaci. U prvi mah ona je potporom Hrvatskog starinarskog društva dala adaptirati jednu prostoriju u najzaštićenijem dijelu Tvrđave, da bi muzejske predmete ovdje sklonila. Hrvatsko starinarsko društvo bilo je doskora od ustaša raspušteno, a muzealna uprava lišena i te pomoći.

Međutim su fašistički okupatori ušli u Tvrđavu s vojskom i tu ostali do kapitulacije Italije. Kako su neprijateljski vojnici jednoč provalili i u prostoriju, gdje su bili pohranjeni muzejski predmeti i opljačkali četrdeset komada srebrnog, dva komada zlatnog novca i dva para naušnica, bilo je jasno, da muzejske predmete treba prenijeti na sigurnije mjesto, no što je Knin, u okolini kojega su se vodile stalne borbe, a prijetila je opasnost i od požara.

Uprava Muzeja obratila se na Arheološki muzej u Zagrebu i Konzervatorski zavod u Zagrebu s prijedlogom, da se stvari muzeja prenesu u Sinj. Uprave tih ustanova načelno su pristale, da se najvrednije stvari muzeja prenesu u Sinj. Ali je kustos muzeja, poznavajući prilike, riješio, da cijeli muzej

6. Nesuđeno sklonište, srušeno bombardmanom 1943.

prenese u Sinj, a kod te je odluke ostao i onda, kad su ustaše iz Zagreba i na terenu zabranili svako prenošenje muzejskih predmeta iz Tvrđave. I tako su tečajem jeseni i zime 1941 pakovani pojedini predmeti, da budu spremni za prijevoz, kad dopuste prometne prilike. 15. ožujka 1942 krenuo je prvi kamion s muzejskim predmetima u Sinj. Dakako da je trebalo prevoziti krišom, da ne bi došlo do neželjene intervencije ustaša, da bi se prenošenje spriječilo. Bilo je dakako teškoća i s prijevoznim sredstvima, pa se seljenje starohrvatskih spomenika zavuklo sve do lipnja 1942. A kad je taj posao bio uspješno svršen, došlo je od ustaša u Zagrebu naređenje kustosu-upravitelju muzeja, da pred-

mete muzeja, koje je protiv njihova izričita naloga prenio u Sinj, opet vrati o svom trošku u Knin, a u Sinju da ostavi jedino zlato i eventualne druge dragocjenosti i da to deponira kod kotarskog poglavarstva. Uprava muzeja se je tom nalogu naprosto oglušila, te su sve stvari ostale u Sinju.

Kad je kustos muzeja otišao na oslobođeni teritorij, prostorije u njegovu stanu u Sinju, gdje je bio pohranjen muzej zapečatila je ustaška kotarska oblast u srpnju g. 1943. i naložila sinjskoj općini, da sve vrednije stvari položi

7. Zgrada starohrvatskog muzeja u Kninu bombardirana 1943.

kod banke u Sinju, a ostale predmete da do daljnje odluke čuva općinsko poglavarstvo. Ali ta odluka nije nikad provedena, jer su međutim uspjesi Narodno-oslobodilačke vojske skrenuli pažnju s muzeja i on je onako, kako je prevezen iz Knina dočekao oslobođenje u Sinju, dok je zgrada, iz koje je iznesen u Kninu, bombardiranjem porušena 1943.

S. G.